

Georg Kühlewind Alapítvány

Hatvankettedik hírlevél

Alapítványunk 62. hírlevelében folytatjuk **Georg Kühlewind *Dallam és csend*** című könyve szerkesztett változatának közlését. A 2005. szeptember 9. és 12. között a németországi Baruthban tartott szeminárium első napjának második része következik. A magyar fordítás **Zsellér Gyula** munkája.

Fenyő Ervin

*

[Iván Szokolov zongorázik.](#)

Minden művészeti tapasztalás a kontinuitásban történik

Dualitással és diszkontinuitással foglalkozunk egyfelől, és nem-dualitással vagy monisztikus, egységes tapasztalással és kontinuitással másfelől. Ez a két vonás összefügg, tehát kontinuitás és egységtapasztalás állnak szemben a diszkontinuitással és dualitással a másik oldalon. Amelyek mindig összetartoznak. És az értés szemügyre vételével kezdünk, mert ennek van köze az értelemhez. Csak az érthető, aminek értelme van, ahol ez természetesen attól is függ, hogy az ember ismeri-e a nyelvet. Mint már mondtuk, ha az értelmet művészettel vagy nyelvvél fejezzük ki, akkor a művészet nyelve is arra való, hogy értelmet találjunk.

És ha most végig visszük a kérdést, hogy hol találjuk az egyiket, és hol a másikat, akkor azt kell mondanunk, hogy minden művészet, minden művészi tapasztalás a kontinuitásban történik. Akár képzőművészetekről van szó, melyeknek eredete az érzékszervi észlelésben van, akár időbeli művészetekről, ahol nem ez a helyzet. A képzőművészetek eredetének olyan érzékszervi észlelésben kell lennie, amit vagy még nem hatnak át a fogalmak – az archaikus időben –, vagy már nem. Ez többé-kevésbé a modern művészet, ahol fogalommal nem rendelkezünk. Nincs fogalmunk arról, amit látunk. Nem valami. A klasszikus képzőművészetben megvan a látszat; úgy tűnik, mintha egy lovat vagy egy szélmalmost látnánk vagy valami ilyesmit. De ott sincs így. Ez csak a tartószerkezet, ami tulajdonképpen mellékes.

Az időbeli művészetek – tehát mindenekelőtt a zene, és ami művészetként a nyelvben megy végbe – forrása nem az érzékszervi észlelésben van. A nyelv sem. Ez fontos, mert sokan, még a nyelvtudósok is, azt gondolják, hogy a nyelvek utánoznak valamit. Ez egyáltalán nem így van. Egyetlen nyelv egyetlen hangja sem található meg a természetben. Ezt most nem akarom még egyszer elmondani. Már sokszor bemutattam, hogy hogyan ugatnak a kutyák Oroszországban; ugyanis egészen másképpen, mint nálunk. És ahogy a tehenek műznek, abban sincs sem *u* sem *m*. *U* és *m* stilizált, a nyelvből jön. A nyelv stilizálja a természet hangjait. És ha végig megyünk egyenként a hangzótípusokon, akkor az egyetlen hangzó, ami előfordul a természetben – de az se igazán – az *f*. És éppen ez a hang jön a legkésőbb a nyelvbe. Minden nyelvben az *f* jön a legkésőbb. Az utolsó hang, ami a nyelvfejlődés során megjelenik, éppen az, ami bizonyos mértékig előfordul a természetben. Hogy a zenéről ne is beszéljünk. A zenei hangok, nem is tudom, hogy nevezem, ha azt mondom, tiszta hangok, igen, tiszta hangok – vagyis egyetlen frekvencia – és felhangok, amik a természetben egyáltalán nem fordulnak elő.

Ha mégis előfordulnak, akkor olyan madaraknál, amik az emberi zenét utánozzák. Ilyen van. Tehát az időbeli művészetek egészen máshonnan jönnek.

A diszkurzív nyelv is, ami kezdetben természetesen nem nyelv volt, hanem énekbeszéd. Nem próza volt kezdetben a nyelv, hanem ének, méghozzá kultikus ének. Amikor az emberek még némán tudtak érteni, akkor a nyelv még fölösleges volt, olyan fölösleges, mint ma a művészet. A fölöslegest úgy értem, hogy biológiailag nem szükséges. A biológia számára egyebek között a művészet is fölösleges. Ahogy minden a kultusból fakad – az emberi tevékenységek, mezőgazdaság, állattenyésztés, tulajdonképpen az egész ipar, az eszközök készítése, sőt a szerszámoké –, így a nyelv is. A nyelv természetesen zene volt. Ez a kettő kezdetben egy volt. Nem váltak el. És volt még valami: ugyanis mozgás, tánc. Nem állva énekeltek, és a 17-18. századig nem szavaltak, hanem lantkísérettel énekeltek. Mindez nem a természetből jön, nem az érzékszervi észlelésből.

Fehér alapon: kirándulás absztrakt képekhez

Kísértésben vagyok. És mivel mindennek ellen tudok állni, csak a kísértésnek nem, ezért hadd csábuljak el: szeretnék mondani valamit Boros Lajos képeiről.¹ Mondjanak nyugodtan ellent. Én ezeket a képeket tartom a legerősebbnek, amelyeknek fehér a peremük, ahol a kép fehér felületen van; ezt a fehéret látjuk. Ez kezdetben rendkívül fontos volt a számára. Beszélt róla, feltételezem, hogy írt is róla. És nekem is fontos. Nevezetesen azért, mert a színek – minden szín – a fehérből keletkezhet. Mind. Együtt és külön. Kivételesen nélkül. Ha fehér az alap, akkor minden szín megjelenhet. Ha az alap nem fehér, akkor nem tud minden szín megjelenni, mert ha most elképzelik, hogy az alap világoszöld, akkor *ez a zöld* nem létezhetne. Az egész színpompa ezzel függ össze. – Ezért is voltam szomorú, amikor Boros ezt kezdte csinálni². Meg is mondtam neki. Ha az ember a vizuális művészetben kicsit tovább megy, tehát bevonja a zenrajzokat és a festészetet is, ott hajszálpontosan ezt az elvet látja. Minél nagyobb a fehér, makulátlan felület, annál jobb. Valahol aztán megjelenik a középen valami; a tulajdonképpeni fontos benne a fehér, ahol semmi sincs. És hogy Malevics³ egyszer azt a fekete négyszöget odafestette – éppen úgy közvetlenül megfesthetnénk a fehéret is, azt hiszem, van is ilyen –, utalás arra, hogy ez a fehér tulajdonképpen az üresség, amiből minden keletkezhet. Tehát a semmi, mely még mindent tartalmaz; ezért is olyan fontos, épp az ilyenfajta képek számára. A többi, a figuratív képeknél ez nem egészen van így, mert ezeknek már úgy-ahogy alakjai vannak, azaz meg tudjuk őket nevezni. Ezt itt nem tudjuk megnevezni. És ezért. Hogy ezt elmondjam, ez volt a kísértés.

A szentek ábrázolása, a figyelem tanúsága

¹ Boros Lajos (1928-2011) erdélyi születésű, magyar származású festőművész, aki 1970-ben Németországba emigrált, s ott élt élete végéig.

² Nem tudhatjuk, melyik volt az a kép, amire a megjegyzés vonatkozott, de a festői szemléletváltást a *Függelékben* megpróbáltuk érzékeltetni. Sajnos, elektronikus formában nem áll rendelkezésünkre elegendő kép, minőségük sem tökéletes. Csak a lehetségesekből válogathattunk. Ám akit a téma a továbbiakban is érdekel, tájékozódhat, hiszen Boros Lajos művészetét mutatta be alapítványunk 34. hírlevele. Ebben olvasható G. Kühlewind tanulmánya is *Boros Lajos festészetéről* címen. Ám Baruth, e szeminárium helyszíne, azért is hívhatta elő az előadó említett „kísértést”, mert a házigazda Barbara Ganß, a *Freundekreis Lajos Boros* alapítójaként 1999-ben adta ki azt az albumot, amelyben az előbb említett tanulmány megjelent. Az album címe: Lajos Boros: *Farbthematisierung in der Malerei* (Nicolaische Verlagsbuchhandlung). Ott a reprodukciók minősége követhetővé teszi az előadó által említett változást. Azóta még egy gazdagon dokumentált kötet mutatja be Boros Lajos munkásságát. Szerzője Gazda József, címe: *Boros Lajos*. A könyv megjelenésének éve 2016.

³ Kazimír Szeverinovic Malevics (1879-1935) lengyel származású szovjet festőművész

És természetesen — erről a festészet kapcsán már beszéltünk — valamennyi nagy kulturális impulzus ezzel kezdődik: a képek azt ábrázolják, ami szent. Buddhát ábrázolják, a Boddhiszátvát stb. És idővel valami más lép a helyére, mondjuk egy majom, tigris vagy elefánt, és most ez jelenti azt: ez is Buddha. Mivel ezeket a dolgokat mind észrevesszük – ez a csendélet titka is. Mert ezeket a dolgokat a Buddha-természet által, tehát a figyelmen keresztül látjuk egyáltalán. Ha én most, mondjuk, három almát festek egy tányéron, ez azt jelenti: láttam, és most te is látod. Buddha-természetről Buddha-természetre, azaz szellemről szellemre halad. Ezért lehet minden alma – és biztos vagyok benne, hogy Beuys-nál⁴, igen, a Beuys-i extravaganciában sok egyéb mellett ez is ott van: minden észlelet, valaki észlelete, vagyis minden a figyelem metamorfózisa, annak a metamorfózisa, amik vagyunk.

Utánzás és értés

Az értés mindig utánzás. Ez könnyen belátható. Ha meg akarják érteni egy ember gondolatait, utánozniuk kell. Azt kell gondolniuk. Természetesen most nem trivialisokra gondolok, hanem eredeti gondolatokra, melyeket még nem ismernek. Utánozniuk kell önmagukban, hogy ezeket a gondolatokat megértsék. Ez utánzás.

Nos, az utánzás az ember egyik ősi képessége. Honnan származik? Az azonosságból. Amikor utánzunk vagy értünk, reprodukálunk egy darabot az azonosságból, az egész világgal való azonosságunkból. Amikor „világot” mondok – most ne arra gondoljunk, amit általában „világnak” neveznek, hanem azzal a világossággal együtt, ami által észrevesszük, elválaszthatatlanul. *Ti vagytok a világ világossága* – ez az alaptanítás hozzá. Ezzel a világgal szellemi mivoltában teljesen azonos az ember. És amit mi itt úgy nevezünk, hogy értés, utánzás, látás, érzékszervi észlelés, abban ott „azzá” leszünk. Homeopátiás mértékű rövidséggel. Ez az a tapasztalás, amiből a reggeli imádság kiindul. Ez az azonosság. „Azzá” lenni, ami már egyáltalán nem „az”, amikor „azzá” leszünk – akkor már nem „az”. „Az” – tárgy. Nagy A-val. De amikor ezzel a sárga színnel azonossá leszünk, akkor megszűnik „az” lenni. Éppen ezt az azonosságot hozzuk létre. És ezért mondhatjuk: a megismerésben, az aktusban, a folyamatban még nincs dualitás. A világ akkor esik szét, amikor a megismerés után pont jön, amikor megszűnik, azaz, amikor a megismert és a megismerő szétválnak. Ez a megismerés aktusában, folyamatában még nincs jelen. Mindig belemerülünk az azonosság szférájába az abszolút hétköznapi, megszokott érzékszervi észlelésekkor is. Az adja az érzeti világ tulajdonképpeni szentségét, hogy az egységet minden érzékszervi észlelésben helyreállítjuk.

Az ember Logosz-stílusa, a világ Logosz-stílusa

De megérteni annyit jelent: amit megértünk, annak értelme van. Egyáltalán nem gondolhatjuk másképp. Értelme van vagy jelentésre vagyunk hangolva, és ezt nevezzük Logosz-természetnek. Kezdetől fogva, Hérakleitoszsal⁵ kezdve – és majdnem ugyanakkor Buddhánál, ahol Buddha-természetnek hívják –, egyrészt világosság, figyelem, ami üres; de ugyanakkor ennek a figyelemnek, ennek a világosságnak Logosz-stílusa van. Írtam egyszer egy könyvet: *A Szó világossága* címmel.⁶ Ennek a Szónak, a Logosznak, világosság-természete van, és a világosságnak Szó-természete. Nem egy nyelv szaváról van szó, hanem egyáltalán a Szóról; mondhatnánk: a kommunikatív, az értelem szerint strukturálóról, az értelem szerint strukturálás képességéről. De a világnak is ugyanez a stílusa. Ezért tudja az ember korlátlanul – elvileg

⁴ Joseph Beuys (1921-1986) különleges performance-aival híressé vált német képzőművész

⁵ Hérakleitosz (kb. i.e. 535-475) görög filozófus

⁶ *Das Licht des Wortes. Welt, Sprache, Meditation.* (Stuttgart, Verlag Freies Geistesleben, 1984); – magyarul: *A Szó világossága* (Kláriss Kiadó és Művészeti Műhely, 2004)

korlátlanul – megismerni ezt a világot. Idevág a középkori tétel: *Minden létező igaz – Omne ens verum.*⁷ Ez hallatlan titok. Az „igaz” ugyanis így értendő: nem rejtett, hanem érthető, követhető, és ez azt jelenti, hogy egyrészt a világ, ez az egész megszokott világ, a tárgyvilág úgy van megalkotva, hogy érthető, másrészt az ember van úgy megalkotva, hogy megfelel neki. Minden, ami van ezen a világon – és természetesen a szellemi világot is beleértve, nem csak az érzékszervileg észlelhető világot –, olyan, hogy az ember megismerheti. Tehát rendkívüli mértékben összeillenek. Mondhatnánk: ahol az adott világnak öble van, ott kidudorodás van az embernél. És fordítva. Tehát úgy illenek egymáshoz, mint a kéz és kesztyű, jó esetben természetesen mind az öt ujjal. Ez a mondat sokáig, nagyon sokáig tartotta magát, addig, ameddig a filozófia már egyáltalán nem értette meg; Kant ütötte ki.

Egy jelenlévő kérdése: Hogy már nem értjük?

Igen, elég becsületes volt, hogy kimondja: ennek nincs értelme. *Minden létező igaz, ez* merő értelmetlenség, el vele. Mert egyszerűen nem tudta, hogy mi a létező, és nem tudta, hogy mi az igaz. Valami mást gondolt, tehát nem a rejtetlenséget és nem a nem-felejtést; hanem úgy értette: igaz az, ami stimmel. Ami megfelel.

Hogy a világ Logosz-stílusú, leginkább azon látható, hogy azt mondjuk: „értelmetlenség”. Mivel tudjuk, hogy mi az értelmetlenség, azt is tudnunk kell, hogy mi az értelem. Különben nem mondhatjuk: „ennek nincs értelme”. És ez egyébként így van minden negatív tulajdonsággal. Azt mondhatjuk, hogy valami „valótlan”, de azt nem, hogy „hazugságtalan”. Azt lehet mondani, hogy „nem jó”, de az, hogy „nem rossz”, a mai magyarban ugyan nagy dicséretnek számít, de nem jelenti azt, hogy jó. Érdekes módon a legtöbb nyelvben így van. Franciául is így van. Azt lehet mondani, hiányzik valakiből a jóság, de azt aligha, hogy hiányzik belőle a rosszaság. Azt is lehet mondani, hogy „nem szép”, de az, hogy „nem csúnya” nem jelenti azt, hogy szép. Ha azt mondom, ez a terítő nem csúnya – nem nagy bók.

És ez a hangoltság, ez az összehangoltság a világ és az ember stílusa között, ez a Logosz. Mind a kettő Logosz-teremtette vagy Logoszra képes. Az ember Logoszra képes, és a legnagyobb csoda, hogy az ember, hogy Hérakleitosz alakjában az emberiség – de nagyon valószínűen Buddha alakjában is, és valószínű. hogy a világon még sok más alakban is – észrevette a Logosz-lényt vagy a Logoszt. Feltételezem, hogy ez nem korlátozódik Európára, és a buddhizmusra sem, mert tudom, hogy nagyon sok amerikai indián mitológiában van egy istenség, akit úgy hívnak – ha lefordítjuk –, hogy *Szó*. Meg vagyok róla győződve, hogy a Logoszról való tudás általános emberi dolog. De ez egyáltalán nem egyszerű, mert ha tudni akarok valamiről, az csak úgy lehetséges, ha a megfigyelő álláspontja, vagy azé, aki valamit kijelent róla valamit, kívül van azon, amit kijelent. Roppant következményei vannak annak, ha ezt következetesen végig gondolja az ember. Azaz, ha azt mondom, hogy „fenyő”, ez azt jelenti, hogy látom, és nem vagyok vele összekeveredve. Ezt a pontot délelőtt már nagyjából érintettük. De mivel ezt a gondolatot nem vittük végig, szívesen kiegészíteném.

Kis kitérő: teljes feloldódás az élményben és hiányzó emlékezet

Azt mondtam: rövidtávú emlékezetkiesések abból keletkeznek, hogy az életet már nem érzésekkel együtt, nem az élet dallamával éljük meg. De más forrásból is jöhetnek, abból, hogy tökéletesen azonosnak éljük át magunkat azzal, amit átélünk. Akkor sem tudunk emlékezni – ez a kisgyermek és az archaikus kultúra emberének esete. Ha tökéletesen feloldódik az ember

⁷ Omne ens verum – minden létező igaz – Aquinói Szent Tamás; *Von der Wahrheit* [Az Igazságról] – *De veritate*, Questio I. 1, 7, S. 4ff. Hamburg: Felix Meiner, 1986

abban, amit átél, akkor nincs róla emléke. Ezért is nehéz az álmokra emlékezni, mert amikor álmodunk, ritkán állunk az álmon kívül. Előfordul. És nagyon ritkán fordul elő, hogy álmodunkban észrevesszük, azt álmodjuk, hogy ó, ez egy álom. Az álomra való emlékezés is azt mutatja, hogy itt az érzés aktív. Mert ha véletlenül emlékezem – többnyire pontatlanul és szétfolyóan – és valakinek elmesélem ezt az álmod, akkor ezzel vége is van. Azonnal szalmává, papírrá lesz. Elveszti minden zamatát. Mert az elmondás fogalmi megformálásakor az érzés kiszárad. Ezt a délelőtt kiegészítéseképpen.

A Logosz észrevétele az ürességben

De a Logosz észrevétele tulajdonképpen a legigényesebb észrevétel. Mert ahhoz, hogy valamit észrevegyünk, valaminek a tudatára ébredjünk, ki kell magunkból helyeznünk, meg kell magunkat üresíteni tőle. Értik ezt? Kívül kell állnunk. És mivel a Logosz értelem, jelentés jellegűség, és a jelentés a világ lényege, a Logoszt csak akkor láthatjuk meg, amikor minden jelentéstől kiüresedünk. Röviden szólva: üres figyelem. Ahhoz, hogy a Logoszt észrevegyük, olyan pillanatra van szükségünk, amikor a figyelem, a gondolkodó figyelem üres. Különben nem láthatjuk, nem tapasztalhatjuk ezt a stílust. Stílust, mert a Logosz-szerűség tulajdonképpen stílus. A világ stílusa, az ember stílusa. Így vagyunk hangolva. Senkinek sem magyarázható el, hogy mi az értés. Próbálják csak meg. A magyarázat már feltételezi az értést. Semmit sem tudunk róla kijelenteni. Érezzük, amikor értünk. Ez az egyetlen és jellemző mutató: hogy értünk-e vagy sem, azt az érzés mondja meg nekünk, nem a gondolkodás – akkor sem, amikor gondolkodva értünk. Ez rettenetes. Egész hétköznapi tudatunkat átjárja, átítatja a gondolkodás *alapja*, nevezetesen az érzés. De a Logosz észrevétele teljesen üres tudatot jelent, mert mihelyt van valami a tudatban, valamilyen tartalom, már a Logoszt használtuk. És ha nem is vesszük észre, már ott van, a folyamatban, a funkcióban. És amikor most a tudatnak ezt a legfőbb funkcióját még észrevesszük, ez azt jelenti: kívül vagyunk a funkción. Ez van. És ez az, ami a misztikusoknál a magasabb istenség – akik pontosan tudják, hogy ha Istent ideaként vagy tapasztalatként fogom fel, kell egy magasabb fok, hogy ezt megtehessem. Isten az ürességből támad. Ez a kijelentés a mai zenben közhely – de ehhez jön még most, hogy lássuk, észrevegyük a Logoszt: mégpedig az ürességben. Az ürességből. Ezért olyan igényes. És ezért vezett el.

A Logosz-idea a kereszténységben körülbelül a 4. században vezett el. Meglehetősen jól láthatjuk, hogy mi történt. Steiner azt mondja: elveszett a Logosz iránti érzék. Így fejezi ki. A 4. században ünnepelték először Karácsonyt Vízkereszt helyett. Vízkeresztkor, tehát Jézusnak a Keresztelő általi megkeresztelésekor történik meg ugyanis a Logosz tulajdonképpeni testté válása, és ez a tudás vagy tapasztalat a 4. században többé-kevésbé elveszett. Az orosz-ortodox egyházban hál' istennek megmaradt. Itt ugyanis még mindig az Epifánia, a Vízkereszt a legnagyobb ünnep. Amihez hozzájönnek még a Három Királyok, a három szent király, akikről az *Újszövetség* szót sem ejt. Ott három mágusról van szó. Luther azt mondja: *bölcsek*. De ők mágusok. A 9. században nevezik át őket hirtelen, egy zsoltárra és a prófétákra hivatkozva, ha jól emlékszem Jeremiásra. Vagy talán Ézsaiásra, nála áll valami ilyesmi. De az *Újszövetség*ben szó sincs királyokról. És ebből jön, hogy a Vízkeresztet ma a Háromkirályok napjának hívják, akik elfedik a Logoszt. Láthatjuk a konzervatívizmus előnyét, mint az orosz-ortodox egyház esetében.

Egy jelenlévő kérdése: Nem Logosz-erő az üresség is?

Természetesen. De ahhoz, hogy észrevegyük ezt a stílust, ahhoz üresség kell. Mondanom kell még néhány dolgot a Világosság természetéről, már csak a művészet miatt is, hogy jobban értsük a művészetet, a képzőművészetet. Hogy függ össze a Világosság és a Logosz?

Világosság vagy üresség, Logosz vagy üresség, hogyan függnek össze? Szó, Világosság, üresség. Hogy van ez? Miféle Világosság az, amelyik helyet csinál a Logosz-ideának? Nem, miféle Világosság az, amely a Logosz-ideát látni tudja?

Délelőtt már meditáltuk ezt. A figyelemről azt mondtuk: amilyen formát a figyelem felvesz, azt látja. Amilyen alakot a Világosság vesz fel, azt látja. Ez ugyanaz a gondolat. Tehát azt mondhatjuk: eljutottunk a világ végére. És ez a tanítás, jegyzem meg most, a zen tanítása: a világot csak az ürességen keresztül ismered meg, másképpen nem. Tehát először is mindent beadni a tisztítóba – ez természetesen a halál után is történik, kamalokának vagy tisztítótűznek nevezem, igen, ezt nevezem a nagy tisztulásnak. Elmosva minden forma, alaposan, minden megformálódás, minden forma. De vannak olyan foltok, amelyek egy tisztításra nem tűnnek el, vannak olyan makacs foltok, amelyek egy ilyen tisztítást, egy ilyen tisztítótűzet túlélnek, és megjelennek – természetesen megváltozott formában – a következő életben; de akármilyen makacsok legyenek is, fennáll a remény, hogy egyszer ezeket is el lehet tüntetni.

A hierarchiák – mint az üresség lépcsőfokai

A legutóbbi itteni találkozásunkkor érintettük többek között az üresség fokozatait is. Azt mondtuk akkor – most más fokozatokba akarok belemenni –, hogy a gondolkodó figyelem üres lehet; de ez nem jelenti azt, hogy az érző figyelem is üres; és az, hogy az érző figyelem üres, nem jelenti azt, hogy az akaró figyelem is az. Természetesen csak a mai értelemben vett gondolkodás, érzés, akarás ilyen. Jobb megjelölés híján használjuk ezeket – éppen olyan jók és éppen olyan rosszak, mint a többi megjelölés a szanszkritban, vagyis a zenben. A kínaiakban is mások a felosztások. Nem gondolkodás, érzés, akarás, hanem valami, amire nincs szavunk. Tehát van például egy szó – nem tudok kínaiul –, amit talán úgy lehetne körülírni: kép-gondolkodás, képszerű gondolkodás, nem fogalmi gondolkodás, hanem képszerű gondolkodás, érző gondolkodás, tehát ezek az átmenetek. Mi ezt nagyon leegyszerűsítjük: gondolkodás, érzés, akarás. De nincs jobb. Mert gondolkodás, érzés és akarás folytonosan átmennek egymásba. Teljesen nyelvfüggő, hogy hol mondjuk: itt egy vágás, idáig gondolkodás, innentől érzés, és itt az akarás. Nem is nyelv-, hanem kultúra-függő. Mert ma gondolkodáson valami egészen mást értünk, mint a középkorban. Például: *intellektus* Aquinói Szent Tamásnál azt jelenti: *intuitív*. És amit ma intellektuálisnak nevezünk, az nála a ráció. Másképp osztja fokozatokra ezt a kontinuitást. Hogy milyen egyszerűen – vagy milyen fokozatokban – jutunk el a szó-gondolkodástól a fogalmi gondolkodásig, a fogalmi gondolkodástól a szavak nélküli és nem fogalmi gondolkodásig, és a megismerő érzésig és tovább, ez a kultúrától függ. Mindez azért van, mert a kontinuitásról nem tudunk beszélni. Ha nem mondok gondolkodást, érzést, akarást – akkor hát mit mondok? Nincs fogásom. Ez a nyelv diszkontinuitása, és ez által a gondolkodásé is.

Tehát így adódnak az üresség fokozatai (nevezetesen gondolkodás, érzés és akarás, feltéve, hogy ezek üresek), amikkel legutóbb foglalkoztunk. Aztán van egy másik hierarchia: a hierarchikus lények. Ismereteink ezekről a lépcsőzetesen alacsonyabb és magasabb hierarchikus lényekről, Dionysios Areopagitától származnak. Ő építette be ezeket a fokozatokat a szellemi lények világába, tehát az Én-világba. És ezt fogadtuk el többé-kevésbé keresztény, legalábbis nominálisan keresztény kultúránkban. De ez egyáltalán nem az egyetlen lehetőség. Tulajdonképpen minden kultúrának megvan a saját hierarchiája, igen, hogy is mondjam, megvannak a rangfokozatai, amik másképp hangzanak. Némelyiknek sokkal több van, nem hét, hanem kilenc. Némelyiknek több, némelyiknek kevesebb. De ez nem úgy van, hogy a szárnyakon lévő szemek számáról olvashatjuk le a rangjukat, mint rangjelzéseket. Nagyon szépek ezek a szemek. Nekem mindig nagyon imponált az ilyen kép, mert a szem egész

különleges érzékszerv. Ezek a hierarchiák – mindegy, hogy nevezzük őket – az üresség fokozatai. Minél üresebb egy szellemi lény, annál magasabb a rangja. Ezt utána húzni aligha tudjuk, mert ha egy tudat már az akarástól is kiürült, annál tovább aligha ér a fantáziánk. Mi lehet még annál is üresebb? De üresebb.

Talán segíti a megértést: írtam egyszer valamit a csend másik oldaláról,⁸ tehát a negatív csendről, ami halkabb, mint a semmi, tehát befogadó, ahol az ember vagy más lények hallgathatnak egymásra. Ez nem nulla decibel, nem is belsőleg nulla decibel, belső csend – Buddha úgy nevezi, *belső tengercsend* –, hanem még csendesebb. Befogadó csend, odahallgat, magába szívja, ami magasabb szintekről szól ebbe a csendbe. Csendesebb, mint a csend. Ezek a hierarchikus lények ebben különböznek. Mondhatnánk: minél üresebb, annál csendesebb. Minél csendesebb, annál befogadóbb. Ez olyan út, amelyen kicsit talán közelebb jutunk a hierarchiák megértéséhez, anélkül, hogy addig kellene várunk, amíg meg tudjuk számolni a szemeket a szárnyakon.

Érezni az értelmet a művészetben és a gondolkodásban

Nézzünk most utána: hogyan értjük meg az értelmet? Akár a művészetben, akár a gondolatiságban – hogy megy ez? A művészetben természetesen érző az értés; de láttuk, hogy a gondolatiságban is érző az értés. És ez az oka, amiért egyszerűen nem tudjuk megmondani, mi az értelem, mi a jelentés. Nem tudjuk megmondani. Még inkább a művészetben találunk külső jegyeket; de ezek abszolút nem kényszerítőek. Találunk a festészetben szimmetriákat és aranymetszést és nagyon sok más törvényszerűséget; de nem feltétlenül. Vannak képek, amelyeknél ez nem áll. Hál' istennek. Zenedarabokban is találtak Bachtól Bartókiig aranymetszést. Hála istennek, sohasem pontosan, hanem egy kissé, két százalékig inogva. De nem kell, hogy így legyen. Attól, hogy nincs aranymetszés, még abszolút nagyszerű művészet lehet. Szóval találhatunk ilyesmit, de ez nem áthághatatlan szabály. Azért említem ezt, mert a nyelvben is, tehát az értelmes nyelvben, íróknál, költőknél is találhatunk külső ismertető jegyeket – nehéz, de nem lehetetlen, azaz vannak. De ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy mindig így van. Nincsenek szilárd szabályok. Hogy mi az értelem, azt az érzés dönti el. A művészetben is. Sőt a gondolatiságban is.

Érteni annyi, mint mozogni

És most meglátunk valamit – annak szava, amit értéskor teszünk, figyelemreméltó módon nagyon sok nyelvben az „állással” függ össze, noha egyáltalán nem állás. Hanem mozgás. Az értelem által mozgunk. Statikusan egyáltalán nem tudjuk elképzelni, ezért ez a szó németül „ver-stehen”, görögül *epistimi*, azaz szó szerint „alatta állni”, „under-stand” – sajnos, nem érthető. Az értés mindig mozgás. És a mozgás mindig folytonos. Akkor is, amikor lépkedünk. Zenon ismert problémája, aki, mondhatnánk, nagyon észszerűen bizonyította, hogy ha egy teknősbékának Achilles előtt, aki köztudottan jó futó volt, nagyon kis előnye is van, akkor Achilles sosem tudja lehaladni – sőt utolérni sem –, és most jön az érvelés⁹. Mind tudjuk, hogy Achilles valójában könnyen utoléri és lehaladja a teknősbékát. Ez egyáltalán nem kérdés. De a mozgás nem a botladozó vagy darabonként megismerő tudaté. Minden mozgás – egy repülőé vagy egy autóé vagy egy futó emberé, akár egy teknősbékáé – nem részekre bontva történik,

⁸ *Die andere Seite der Stille* (A csend túoldalán, 2004) – in: Georg Kühlewind: *De Profundis – Briefe an die Freunde* (Verlag Freies Geistesleben; 2013) – lásd itt a *Függelékben!*

⁹ Az érvelés így hangzik: ha a teknősbékának, mondjuk, 10 méter előnye van, és Achilles 10-szer olyan gyors, akkor amíg Achilles megteszi a 10 métert, a teknősbéka is megtesz egyet. Amíg Achilles megteszi ezt az 1 métert, a teknősbéka megtesz 10 cm-t... és így tovább, a végtelenségig.

hanem folytonosan. Zenonnak ebből a paradoxonából keletkezett sokkal később az infinitezimális számítás, ami épp ezzel a problémával küzd és megfordítva is. A felosztás is probléma, de ez most nem tartozik ide. Mindenesetre érteni annyi, mint mozogni, még hozzá folytonosan. Semmit se lehet részekre bontva megérteni.

Folytonos képesség

Fogalmazhatom másképp: egy jelentésnek nincsenek részei. Nem tudunk egy jelentést, például a „szó” szó jelentését szétdarabolni, a jelentés egy. És akkor érti az ember, ha az értelmén vagy jelentésén keresztülmozog, és ezért ez kontinuitás. Összefoglalva: tudatfeletti lényünk, amelyből minden olyan ajándékunk, mint gondolkodás és érzés és látás és szaglás és minden egyéb jön, kontinuitás. És ezekből az ajándékokból élünk. Hétköznapi tudatunkat – noha úgy tűnik, hogy részenként ismerünk meg; ami igaz is – állandóan átjárja, állandóan átítatja folytonos képességgel. Ebből élünk. Ez természetesen az egész tudatfeletti, azaz másként szólva, üresség, világosság, nirvána – így nevezhető, mert annak a tudatnak a számára, amiben most vagyunk, semmi.

Az érzésben és akarásban csak kontinuitás és egységtapasztalás van. Akkor is, ha az érzés észreveszi magát, például a hangulatomat a nap folyamán, az sem lépésekben történik: mostanáig szomorú vagyok, utána kevésbé szomorú, még kevésbé szomorú, majd közömbös, és utána kezdődik az öröm. Ez ugyan lehetséges; de ez kontinuitás, amit nem tudunk részekre osztani. Kevés is az egységünk. Mintegy így: szomorúság 1-10 (10 a legnagyobb szomorúság). A pszichológiában lehet csinálni ilyesmit: ossza be a rosszkedvét egytől tízig. És akkor csinálunk valamit, és azt kérdezed utána, hogy vajon még mindig így van-e, vagy már ötre zsugorodott. Ezt megtehetjük. De ez nem komoly, nem tudományos. Mindenesetre az érzésben csak kontinuitás van. Nem lépésekben változik, és természetesen nincs, ahogy már gyakran mondtuk, dualitás. Amit érzünk, azzá leszünk. Nem tudunk érezni valamit, ami tárgy.

Kontinuitás a szelíd akaratban

Az akarásban – ezt meg kell talán mondani – most nem arról az akaratról van szó, ami belőlünk indul ki, vagy csak nagyon kevésbé; a *szelíd akaratról* van szó. A megismerő akaratról van szó; a megismerő akarat pontosan abban az utánzásban mutatkozik meg, amivel ezt a délutánt kezdtük. Bármit is utánzok, az úgy történik, hogy befogadó akaratot szembesítek azzal, amit utánzok, és ez a befogadó akarat azt mondja: alakíts engem. Nem azt mondja. Alakul. Hagyom, hogy alakítson. *Legyen meg a Te akaratod*. Ez a befogadó akarat jelszava, és ezzel utánoz az ember.

Most vegyék az utánzást szó szerint. Tehát, amikor utánzok valakit, akkor így teszek: hagyom, hogy alakítson – tulajdonképpen mi az, ami alakít? Ha az alapokig megy, ahogy egy jó utánzó teszi – többnyire színészek tudják ezt –, akkor azt látjuk, hogy a fickó nem is olyan nagyon figyel meg a részleteket, hanem egészében látja meg azt, akit utánoz, és akkor már tudja, hogy megy, hogy beszél, például milyen mozdulatokat tesz beszéd közben, mert hagyja, hogy az az akarat alakítsa, amit bármely lény kisugároz magából. És ez az alakítani-hagyás, ez az utánzás alapmozdulata. Ez érvényes az értésre – az is utánzás –, érvényes az érzékszervi észlelésre is, az is utánzás. Azaz: „azzá” leszünk. Mindez akarat; az elfogadó akarat.

Iván Szokolov: Igen, az orosz nyelvben az „érteni” szóban sok a közös a „venni” szóval; oroszban az értés vevés.

Igen, a görögben is így van: megragadni. De az ógörögben venni és befogadni ugyanaz a szó: *lambanein*. Azt jelenti: kapok valamit, vagy veszek valamit. Például, ha háborúban bevesznek egy várost, az is *lambanein*. Nagyon fontos szó. A *János evangélium* előszavában háromszor fordul elő, de különböző összetételekben. *A világosság a sötétségben fénylik, de a sötétség nem* – itt jön a *lambanein* szó. Úgy fordíthatjuk le: nem engedte be, nem fogadta be, nem vállalta, nem értette meg; nem győzte le, ez is lehet. A görögben ez *egy* szó. Mindarra, amit a *lambanein* jelent, körülbelül 25 német szavunk van. Az ógörögben ez egyetlen nagy fogalom volt. Ugyanaz az *egy* szó tartalmazta mindazt, amit ma németül részekre bontva tudunk kifejezni. Minden régi nyelvben így van. Ebben az akaratban, ebben az utánzó akaratban, itt is kontinuitás van. Ez benne a szép. Senkit sem tudok úgy utánozni (Georg Kühlewind tesz néhány lépést), nem oszthatom be így: most azt utánzom, ahogy nevet, most azt, ahogy beszél; így nem megy. Hanem egyetlen tömbből. Igen, és egy színpadi figuránál is; a színész ugyanis azt utánozza, ahogy a figurát elképzeleli. Egész pontos elképzelése kell, hogy legyen arról, hogy Polonius hogy viselkedik, és ezt utánozza. Csak egy dilettáns tesz úgy, hogy tanulja a szöveget, és mellette azt kérdezi: mit csináljak a kezeimmel? Hogy mozogjak? Ez nem megy. Igazi színész belemászik a figurába, és nincs olyan kérdés, hogy most mit csináljon a kezeivel, hogy nézzen, vagy hogy mozogjon. Kontinuitás van, és ez nem osztható fel. Igen, és aki azt kérdezi, hogy mit tegyen a kezeivel, amikor a *To be or not to be* monológot mondja, jobb lenne, ha egyáltalán nem mondaná. Az utánzás alapjában véve megértés. Korábban – Steiner tárgyalja ezt a jelenséget – az ősidőkben, ha egy törzsben valaki így tett, akkor mind így tettek. Mind a jelenlévők – kénytelenek voltak, nem tehettek másként. Ez csak egy kép.

A gyerekek egyébként ezt teszik. A feleségem éneket oktatót, és ő mondta nekem: „Teljesen új éneket énekelek, és minden gyerek velem énekel. Kérnem kell tőlük: most ne énekeljeteK, hallgassatok ide. De rögtön velem énekelnek. Külön mondanom kell: most ne énekeljeteK, most hallgassatok ide.” Nehéz, mert a gyerekeknél, akik nagyon nyitottak, és érzik, ami történik, az utánzás igen élénk.

Szünet

Meditáció

Kedvenc szavam volt legutóbb a sodrás. És amiért utána néztem: ez Steiner mondata volt – ugyanis már nem tudtam, hol áll –, a mondat így szól: *Az idea sodrásában úszni*. Goethe *természettudományos írásai*¹⁰ című kötetben találtuk meg. És vegyük ezt témánknak: *Az idea sodrásában úszni*. Különösen az úzás tetszett benne.

A csoport medítál

Kezdetnek néhány meggondolni való: a kép: az idea a vízben. Először is tehát, hogy mozognia kell, és majd utána úszunk – mi is mozgunk – és nem mozoghatunk lassabban, mint az ideák, de gyorsabban sem. Az elsőnél elveszítjük a csatlakozást, a másodiknak egyáltalán nincs értelme. És a sodrást azért hangsúlyozzuk annyira, mert ha meg akarunk ismerni egy ideát, azaz meg akarjuk érteni, még semmink sincs; még nincs mibe kapaszkodnunk, mert akkor már megértettük volna, vagy pedig, mondhatnánk, akkor már az én ideám lenne.

Alakítani-hagyni magamat a folyékonyságban

¹⁰ Rudolf Steinet *Goethe természettudományos írásai* (GA 1, 174. oldal), X. fejezet: Wissen und Handeln im Lichte der Goetheschen Denkweise, 1. Methodologie.

Milyen alakú a víz? Amikor elképzeljük, hogy valami úszik előre a vízben – mi volt az: hajó vagy csónak? Csak egy hal. Akkor: ez, amit az idea tesz. Szétosztja elől a vizet, és mögötte a víz összezárul. Hozzá tartozik a vízhez, hogy rugalmas. Szilárd közegben nem tudnánk úszni, de légneműben sem, mert az nem simul annyira, amúgy is hajlamos arra, hogy eloszoljon, míg a víz éppen annak a negatív formáját veszi fel, ami benne úszik. Ezt utánozzuk az utána úzásban. Tulajdonképpen hagyjuk, hogy a folyadék alakítson. Nem úgy, mint egy pecsét a viaszt, az túl szilárd lenne; hanem a folyékonyban venni fel a formát, azaz folyamattá válni, és ez a folyamat éppen az idea. És természetesen a folyadékban annak a negatív formája jön létre, ami a folyadékban van, mozog. Állandó formaképzés, negatív formaképzés, és ennek a formának az állandó feloldódása. És az úzás természetesen folytonos mozgás. Nem olyan, mint a járás, hanem folytonos. Ez az egész annak a magyarázata, hogy Steiner miért használta ezt a képet. És természetesen – ez még a meditációt megelőző elmélyült, többszöri koncentrált utána gondolás – ez a mozgás lényegében súrlódásmentes, ami a fizikai víznél persze nem egészen igaz. Súrlódásmentes azt jelenti: ebben a vízben nincs ellenállás.

És most következett a meditációban az, amit nehezen tudok szavakkal kifejezni. Mert nem öntötte magát szavakba. Amikor meditálunk, akkor többnyire egy másik meditatív mondat – ez történt délelőtt – vagy kép keletkezik; de most nem ez volt; egyik sem. Néma értés volt, amit *az idea sodrásában úszni* fejez ki, és ezt tettem témává, ahogy ti magát a mondatot, mint ideát, témaként használtátok.

Az ürességre nem lehet törekedni

Mellesleg: az ürességben való megmaradás fokozásának – erről már többször beszéltünk – ezt nevezem: a szelíd akarattal kezdjük, semmiképpen sem kemény akarattal; ez rossz mozdulat; a szelíd akaratban koncentrálnak a mindenkori témára, amíg annyira meg nem erősödik a figyelem, hogy el tudjuk engedni, a szelíd akaratot is el tudjuk engedni. És ha ez a megfelelő pillanatban megtörténik – tulajdonképpen ez benne a szinte kimondhatatlan művészet –, akkor ez a figyelem magától kezd növekedni. Nem kell még tolni. Megy. Minden művészetgyakorlásban így van. Ha minden jól megy, a zene muzsikál, nem én. Természetesen az én egyéniségemen keresztül. Mert két jó zongorista játéka sokszor nem is hasonlít egymásra, és semmiképpen sem játszanak ugyanúgy. De, amikor a figyelem önállósul, amikor le tud mondani a témáról – az ürügről, a meditációs téma is ürügy –, akkor az a kérdés, meddig, milyen mértékig tudom elviselni az ürességet. Ezt nem lehet leírni. Ez az üresség elérhetetlen. Elérhetetlen abban az értelemben, hogy nem lehet rá törekedni, nem lehet keresni, már ezt az ént sem lehet keresni. Egy könyvben ezt a mottót választottam Steinertől: *Az igazi Én nem akarja, hogy keressék... és elrejtőzik, ha keresik.*¹¹ Ezt akármelyik zen-mester is mondhatta volna. Tehát nem kell törekedni, nem kell keresni, ezek mind dualisztikus árnyékfogalmak. Ha keresünk valamit, az elérhetetlen. Ezért mondjuk: az üresség tulajdonképpen elérhetetlen, mert törekvéssel, igyekvéssel, akarással nem érhető el.

Kérdés: De a másik oldalról van akarat?

Igen, igen, ezt gondolom én is, tulajdonképpen ez az a nagy bizalom, ami az ember amúgy is. És a zenben folyamatosan állítják: ez a Buddha-természet a mi hozományunk, velünk született, és akkor sem veszítjük el, ha teljesen beleveszünk az illúziókba. Akkor sem. De ugyanakkor a zen-mesterek azt hangsúlyozzák: *Igyekezz, ahogy csak tudsz!* Ez az ellentmondás: törekedj, amennyire csak tudsz. Ugyanakkor azt mondják: elérhetetlen, semmi igyekezet, semmi keresés,

¹¹ Georg Kühlewind *Figyelem és odaadás* című könyvének (Kláris Kiadó és Művészeti Műhely, Budapest, 2002) mottója Rudolf Steiner 1923. április 22-én Dornachban tartott előadásából.

semmi törekvés, semmi. Úgyis az vagy, csak éppen... na igen, csak. Amikor belépünk ebbe a folyamatba, azt kell mondanunk: természetesen ezzel kezdődik; tehát azt mondanám: nem igyekezettel, hanem játékosan a szelíd akarattal, és eljön egy pont, ahol történni hagyjuk. Éppen úgy, mint a gondolkodásnál. Hiszen azt sem lehet erőltetni. Na, gondolkozz! Így. Nem megy.

Kirándulás: Owen Barfield

Christina: Hozzáfűzhetek Owen Barfield témájához valamit?

Igen, természetesen.

Christina: Ő is erről a két oldalról ír: tehát, azt írja egy helyen, hogy az újonnan nyert részvétel fényének eljövetele – így fejezi ki – föltételezi a szív jóságát és az akarat állandó erejét.

Igen.

Christina: Ez az egyik oldal, és azután egy másik helyen a szív szerény, finom érzékenységéről beszél, amit mély és egyre mélyülő imaginációs képesség táplál, tehát valami, amit szinte ki sem lehet fejezni. És itt egy helyen: az eredeti részvétel kívülről melegíti a szívet, és képekre inspirálja a szívet; de az újonnan elnyert részvételben halála és feltámadása óta Krisztus melegíti belülről a szívet, és a szíven múlik, hogy újból szárnyakat adjon a képeknek, az észleleteknek.

Tehát, az első részvétel, az eredeti gyermeki, nem-tudatos részesedés a világból, és a második, amelyik öntudattal történik. Ez az a különbség, amelyről szó van. Participáció azt jelenti, részt venni, részesülni; azoktól a francia etnológusoktól kölcsönözi ezt a szót, akik a 20. század elején bevezették a *participáló tudat* fogalmát. Ezen nem-tárgyi, tehát nem-dualisztikus tudatot értettek, ami később dualisztikus tudattá alakul át. És most minden spirituális hagyománynak az a törekvése, hogy helyreállítsa ezt az egységet – öntudatos módon. Ez áll ebben a könyvben¹² – egészen nagyszerű könyv, ahogyan ő is nagyszerű ember volt. Abban a szerencsében részesültem, hogy utolsó éveiben – már kilencvenen túl volt – nemcsak megismerhettem, de többször is találkozhattam vele. Minden évben volt egy két-/háromórás beszélgetésünk, amikor Angliában voltam. Hallatlan éberség – egészen vékony volt –, és mindig emlékezett rá, hogy mit beszélünk meg az előző évben – én nem. Fantasztikus. Beszélgettünk, majd a könyvszekrényhez nyúlt, és kivett egy héber szótárt, és elmagyarázta, hogy volt az héberül. Akárcsak Frederik Frank. Ő is nagyon öreg, most 96 éves. Hát, ezek fantasztikus emberek.

Igen, még valamit akartam mondani, éspedig: az állapot, amelyben a hétköznapi tudat van, és nyilvánvaló, hogy ez a hétköznapi tudat keleten, mondjuk Kínában, már a hatodik század óta ebben az állapotban van – a különbségek elemezhetőek is – a tudatlanság. A zen-mesterek azt mondják: minden rossz, amit elszenvedünk, a nem-tudásból fakad. Hajlamosak vagyunk azt érteni a nem-tudáson, hogy valamit nem tudunk, igen, hogy nem vagyunk eléggé képzettek, talán nem tanultunk eleget. De egyáltalán nem erről van szó, hanem egy ontológiai tudatlanságnak, a nem-képesség, nemcsak a nem-tudás, hanem a tudásra való képtelenség állapotának nevezhetnénk, ezt értik avidya alatt. Tehát a nem-látás, a nem-megismerés, mint állapot. Tehát nem az, hogy valamit elmulasztottunk megtanulni az iskolában és ezért nem tudja, hanem létállapot. És éppen így az igazság, az igazság átélése, szintén létállapot. Nem azt

¹² Owen Barfield: *Evolution: der Weg des Bewusstseins. Zur Geschichte des europäischen Denken* (eredeti címen: *Saving the Appearances*) (Aachen, NF. Weitz Verlag 1992)

jelenti, hogy aztán sokkal többet tudunk, vagy annyira jártasok leszünk különböző területeken, hanem állapotot jelent, nevezetesen tudatállapotot. Mind a kettőt.

Annak az ideának a megvalósítására, amit szóba hozott, természetesen két dolgot is lehetne mondani. Csak az egyiket akarom megemlíteni: „*Úgy kell hozzáállni egy ideához, hogy át tudjuk élni; különben szolgájává válunk.*”¹³ Erre sok példát láthatunk. Írtam valamit a dogmáról, a dogmatizmusról.¹⁴ Ez minden esetben szolgaság. Az ember legnagyobb szenvedélye vagy legnagyobb szenvedélybetegsége az, hogy tárgyakkal, tartalmakkal töltse meg a tudatát. Ezért olyan nehéz az üres tudatot elérni. Félünk. A tudat félelemből zárja be a magát, nem tudja az ürességet, a semmit minden további nélkül elviselni. Ez is olyan negatív a nyugati kultúrában – noha akad is, aki rátalál.

„Esti ima” gyakorlat

Most azt javasolnám, hogy az utolsó öt percben az esti imát végezzük el. Az esti ima abban áll, hogy a reggeli imát elképzeljük; azaz, nem nézek oda, hanem elképzelem a reggeli ima tárgyát, képzeti kép. És ezzel a képzeti képpel ugyanazt a történetet csinálom végig: hogy egészen belemegyek ebbe a képzeti képbe, önmagam feledve az azonosságig, ahogy reggel a látásban tettem, azután lassan visszatérek a hétköznapi centrumba. Ha akarom, elképzelhetek egy vékony fonalat, mely a képből hozzám vezet. Ez segíthet. Ezt most így csináljuk. Nehezebb, mint a reggeli ima, nem, biztos nem mindenkinek; de próbáljuk meg. Két percig, három percig.

A csoport a gyakorlatot végzi

Egy megjegyzés: a két gyakorlat egyikében sem veszítjük el a tárgyat; akkor sem, amikor magunknál vagyunk. Látjuk a tárgyat, csak innen, a képzeletből. Amikor ott vagyunk, akkor nem innen látjuk, hanem ott vagyunk; de amikor magunknál vagyunk, akkor sem veszítjük el, csak éppen dualisztikusan látjuk. Így, ez a gyakorlat. Egy pillanatra se veszítjük el a tárgyat.

Szünet

Iván Szokolov zongorázik

Függelék

I.

A csend túloldalán

A szavaknak, a nyelvtani formáknak, vagyis a jeleknek, jelentésük van. Ez két fontos megállapításra ad módot. Először: mivel a jelentés nem anyagi létező (miből is lenne?), az anyagi világban és ugyanakkor egy nem-anyagi világban, a jelentésekében élünk. Másodszor: merthogy a jelentés nem jön létre csak én-lény által, és csak én-lény számára (az ide vágó meditáció ez: Jelentés csak én-lénytől éni), tehát... nem mondom ki, tudhatjátok. Amit megértünk és közlünk, mindig jelentés, nem a jel. De általában anyagi jelek segítségével közlünk és értünk. A *Biblia* szerint nem mindig volt így. A bábéli történés kényszerítette az emberiséget arra, hogy közléseikben a már meglévő népnyelvekre szorítkozzék, annak előtte a néma, közös ősnyelven közölték egymással a jel nélküli jelentéseket. Ez a képesség veszett el a Torony alkalmából.

¹³ Rudolf Steiner: *A szabadság filozófiája* (GA 4) – a második függelék utolsó mondata. Németül: *Man muss sich der Idee erlebend gegenüberstellen können; sonst gerät man unter ihre Knechtschaft.*

¹⁴ Georg Kühlewind: *Aufbau. Von Denken zur Wahrnehmung des Lebens*; 1. fejezet: *Der dogmatische Charakter des Bewusstseins-lebens*, (Verlag Freies Geistesleben und Urachhaus GmbH Stuttgart 2008) – magyarul (ez a könyv eredeti nyelve): lásd itt a *Függelékben*.

A jelek megváltását az *Újtestamentum* írja le: pünkösdkor az apostolokat mindenki úgy értette, mintha kinek-kinek saját nyelvén beszéltek volna. Valójában egyetlen létező nyelven sem beszéltek, de belső beszédük, amely a hangzó jeleket kiegészíti a jelentések oldaláról, az a teljes, még nem mágikus nyelvekre differenciálódott néma ősnyelv volt – ezt a mágikus nyelvet értették meg. Így beszélt az Úr is a gyógyítások és az úgynevezett csodák alkalmával: kifelé arameus nyelven, belül a jelentések teljes, még nem szétforgácsolódott néma nyelvén.

E gondolatok aktualitását adja, hogy ma egyre több ember, főleg gyerekek, főleg autisztikus emberek képesek a csendes, pontosabban a néma, jeltelen kommunikációra, sokszor akár távolból is.

A csend két irányban alakulhat át. Az egyik, hogy hallható jelek lesznek belőle: beszéd és zene. De az utóbbi a csend másik lehetőségét is használja: a hallhatóság mintegy negatív dimenzióját, mintha a zörejek teljes hiánya, a fizikai csend a másik irányban, a csendnél csendesebb zónában folytatódna. Aki zenét hall, ezt a negatív hangzást is hallja. A jelentések néma „nyelve” ebben a dimenzióban, a csend túloldalán „hangzik”. Akár a zene, ez a nyelv is érzésekben „gondolkodik”; artikulált és strukturált megismerő érzésben, érzés-ideákban történik a közlés és az értés. Minden kisgyerek a csendnek erről a fizikailag nem hallható oldaláról érti meg az első ezer szó jelentését, amely a beszélő tudatfeletti lényében „csendül” – milyen pontos itt a magyar nyelv.

Az új gyerekgeneráció hosszan megelőzi a néma közlés és értés képességét: a jelentések világa a csend túloldalán van. Minden értés ebben a világban történik. A csendnek ebbe az oldalába vésődik bele minden új, ember alkotta jelentés. Pünkösöd a beszélő csend ünnepe. Ennek jelében születnek és élnek a nálunk nyitottabb és ezért szellemibb jövőbeni emberiség első előőrsei.

II.

A tudati élet dogmatikus jellege

A dogma fogalmát a vallási életből ismerjük: olyan tanítási tartalom, amelyet elfogadunk, noha nem értünk.

Rögtön felmerülhet a kérdés: ha nem értjük, akkor *mit* fogadunk el? Nyilvánvalóan olyan valamit, aminek nincs igazi jelentése számunkra, csak névleges vagy hozzávetőleges, amihez nincsen igazi reláció.

A dogma tartalmához azonban nem mindig így viszonyult az ember, ilyen nominálisan – föltéve, hogy az eredeti tartalom, és nem valami torzult formája, esetleg épp az ellentéte maradt meg verbális hüvelyként –, hanem eredetileg ez a tartalom biztosan megismerés volt valamilyen értelemben, és a későbbiekben is az ember realisabb viszonyban volt vele érzésben, megismerő sejtésben. Éppen, amikor dogmává deklarálták érkezett el a valós reláció elhalásának fázisa, ezért kellett rögzíteni, szentesíteni, pl. a trinitás dogmáját, amellyel a mai hétköznapi tudatnak nincs érintkezési felülete, akár hívőnek, akár hitetlennek tartja magát.

A dogma értés nélküli „elfogadása” belső igaztalanságot, őszintétlenséget, átlátszatlanságot jelent, és erre nevel. Ha nincs egy tartalomhoz igazi reláció azon a tudati fórumon, amelyen az ember él – a mai ember a gondolkodó értés szintjén –, a tartalom sosem *keletkezhet*, nem merülhet föl, és nem is maradhat fent spontán módon; elhalásának – elidegenedésének – utolsó fázisa a dogmatikus megszilárdítás.

A dogmához annál inkább ragaszkodik a tudat, minél kevésbé érti – míg más értést vagy más dogmát nem talál.

A mai tudat nem érti a trinitás lényegét – ezért jószerivel nem is vitathatja vagy cáfolhatja –, ha mégis elfogadja vagy szembehelyezkedik vele dogmatikus módon, hazugságba keveredik, amely terjed a lélekben.

Ha figyelmünket a körülöttünk lévő dolgokra fordítjuk, két csoportjukat különböztethetjük meg: amit az ember készített, és a természeti tárgyakat, jelenségeket. Ezekhez tartozik minden anyagfajta, mert az ember csak fölhasználja a található anyagokat. Az ember alkotta tárgyakat, jelenségeket értjük: tudjuk mi a funkciójuk; más szóval: ismerjük ideájukat, tudjuk pl. mi az asztal funkciója.

A természeti dolgokkal kapcsolatban ez nem így van: nem ismerjük „funkciójukat”, ideájukat, sőt, még kérdésünk sincs ebben az irányban; nem tudjuk, mi a funkciója az ezüstnek, a fűzfának vagy a gyíknak: ezen nem is gondolkodunk.

Ennek megfelelően nem tudjuk őket „alkotni”, vagy *igazából* gondolni. Legfőbb sejthető, hogy ideáik más tudatszinttel közelíthetők, mint amivel rendelkezünk. Csak az ember számára való hasznosság szerint értékeli őket. Voltaképpen egyetlen *kvalitás* funkcióját sem ismerjük.

Így kiderül, hogy olyan világban élünk, amelynek túlnyomó részét ugyanúgy csak névlegesen és nem lényegében ismerjük, mint a szoros értelemben vett dogmákat.

Az egész érzeti világ – az ember praktikus alkotásaitól eltekintve – a hétköznapi tudat szintjén nem érthető, az élet benne olyan reláción alapszik, mint amilyen, pl. egy vallási dogmához való: lényeg melletti.

A művészetek funkciója szintén nem fogalmazható meg, mert kvalitásokról van szó.

Az érzeti világ, sőt a vele foglalkozó tudomány *egésze* nem-értett, mert nem-értett premisszákon alapszik. A fizika egyes ágai önmagukban zárt és átlátszó rendszert alkotnak; ennek viszonya azonban az észleleti világhoz, pl. hogy miért alkalmas annak leírására, érthetetlen; ugyanígy alapfogalmai is, pl. tömeg, erő, mozgás.

Olyan világban élünk, amely számunkra érthetetlen – saját funkcióinkkal, ideáinkkal, létünk értelmével sem vagyunk tisztában.

Ennek a helyzetnek az eredetéről, történelméről és kilátásairól lehet beszélni, de tényét tagadni nem lehet. A tény fölfedezése további kérdéshez vezet: ha így van, miért nem *kérdez* az ember?

Nem lehetne semmi sürgősebb számára, mint hogy létét megértse, de voltaképpen senki sem kérdez alapvetően, a legfontosabb kérdések nem hangzanak el. Ennek oka az, hogy az ember nem bízik megismerőképességében, abban, hogy ezekre a kérdésekre *mai* megismerése útján, annyi próbálkozás kudarca után, választ kaphat.

Másfajta megismerést nem ismer, és nem tételezi föl, hogy lehetséges lenne. Gondolatait az ember nem érzi realitásnak, ezért nem reméli, hogy a gondolkodás választ hozhat a *lét* kérdéseire, a realitás problémáira.

Mégis: még *ez* is csak egy gondolat – nincs más eszköze, szerszáma, amivel a lét problémáihoz nyúlhatna.

A kérdés ez: lehet-e a gondolkodás olyan metamorfózisát elgondolni, amely annak szintjét, minőségét megváltoztatja.

Ez a tudatszint-változtatás a legfontosabb *gyakorlati* kérdés és lépés az ember és az emberiség életét illetően, mert milyen élete lehet az embernek olyan világban, amelyet alapvetően nem ért, és amelyben ezt kell mondja önmagára vonatkozóan is?

Megfontolások és kísérletek

A különbség az ember-csinálta és a természet-alkotta dolgok között – a tudat szempontjából – gondolhatóságukban van.

Ha valaki *asztalt* gondol vagy lát, szükséges, hogy az asztal funkcióját ismerje. Ez lehetővé teszi, hogy akár egy széket, hordót vagy padlót is asztalként használjon.

Az első asztal előtt funkcióját ismerni kellett. A funkció az ember-csinálta tárgyak esetében fölhasználhatóságukkal azonos: ez ideájuk, ez hozta őket létre és ez gondolhatóságuk is.

Képzeljük el, hogyan és minek látja az afrikai őserdő lakója a golyóstollat.

A természeti világ gondolhatósága tapasztalhatóan más. A „funkció” nem az emberi fölhasználással azonos: az idea, amelyek alapján a dolgok létrejöttek, nem emberi fogalom, ezért az ember nem is hoz létre természeti tárgyakat, csak felhasználja és alakítja őket.

A dolgok gondolhatósága nominális: az asztal lényegével tisztában lehetünk, a pacsirtáéval nem. A természet dolgait külső jegyek alapján osztályozzuk, és ezért az osztályozás sokszor bizonytalan.

Az osztályok „értelmét” sem ismerjük. Az ember-csinálta tárgyak észleléséhez az érzékszerveken felül kell a tárgyak „fogalma”. Ha az érzékszervek megvannak, mondhatjuk, hogy a fogalom további szükséges „érezkszerv” a tárgy észleléséhez.

A természeti tárgyak észleléséhez ugyanazok az érzékszervek állnak rendelkezésre, a dolgok funkció fogalmai nélkül. Ezért nem „észleljük” az ásvány kémiai minőségét, noha az realitás; nem észleljük, hogy valami él-e.

Ezt kísérlettel és gondolkodással döntjük el. De akkor is, és éppen ezért megmarad a különbség a fogalmak átlátszóságában, érthetőségében; vessük össze, pl. a cipőfűző gondolhatóságát a rézéval. Távol a létrehozás lehetőségétől, a réz „értelmét” a cipőfűzőéhez képest nem is sejtjük.

Mivel minősége van, gondolhatósága is kellene, hogy legyen. Ha azt mondjuk, a réznek nincs „értelme”, ezzel csak azt fejezzük ki, hogy felismertük: nem az ember általi felhasználhatóság teszi a rezet, és hogy más „értelmet” nem tudunk gondolni.

Hogy van-e más „értelem” egyáltalán, az későbbi vizsgálat tárgya lesz. Hogy a réz – noha periférikusan – gondolható minőség, ez arra mutat, hogy lényegében is gondolhatónak kell lennie.

1. Kísérreljük meg, hogy intenzíven gondolunk egy ember-készítette tárgyat, és egy természet-adta tárgyat, pl. egy ceruzát és egy kristályt. Hasonlítsuk össze *utólag* a két tárgy gondolásakor tapasztaltakat.
2. A szöveg – és írója – valamint az olvasója között egyfajta párbeszéd alakul ki. Gondoljuk át, miben állnak egy párbeszéd feltételei általában.

III.

**Lásd tovább
a következő oldalon**

Boros Lajos, 1992

Boros Lajos, 1994

Boros Lajos, 1995